

Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τόμ. 3 (2004)

Μορφές βίαιης συμπεριφοράς μεταξύ των παιδιών στο χώρο του σχολείου: Παρεμβάσεις για την αντιμετώπισή της

Βασίλειος Κούτρας, Μαρία Γιαννοπούλου

doi: [10.12681/jret.965](https://doi.org/10.12681/jret.965)

Copyright © 2004, Βασίλειος Κούτρας, Μαρία Γιαννοπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κούτρας Β., & Γιαννοπούλου Μ. (2015). Μορφές βίαιης συμπεριφοράς μεταξύ των παιδιών στο χώρο του σχολείου: Παρεμβάσεις για την αντιμετώπισή της. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 3, 63–72. <https://doi.org/10.12681/jret.965>

ΜΟΡΦΕΣ ΒΙΑΙΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ
ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ
ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ.

Ορισμός της βίαιης συμπεριφοράς.

Η βίαιη συμπεριφορά δεν είναι η φυσική πάλη μεταξύ δύο παιδιών κατά προσέγγιση ίσης δύναμης που είναι θυμωμένα το ένα με το άλλο και δέν έχουν μάθει να επιλύουν τις διαφορές τους χωρίς βία. Η βίαιη συμπεριφορά δεν είναι το φιλικό πείραγμα μεταξύ των φίλων. Συνήθως είναι μία πράξη που επαναλαμβάνεται για μεγάλο χρονικό διάστημα από ένα ή περισσότερα πρόσωπα που έχει σαν σκοπό να επιβάλλει να βλάψει να ενοχλήσει, να προκαλέσει δυσφορία στο παιδί - θύμα. Στην κατάσταση αυτή υπάρχει μια δυσαναλογία στη δύναμη, μια άνιση εξουσία. Το θύμα είναι ανίκανο ή έχει δυσκολία να υπερασπιστεί τον εαυτό του και ο θύτης έχει πάντα τον έλεγχο της κατάστασης. (Olweus, 1991, Besag, 1989 Farrington, 1993 Rigby, 1997).

Μορφές της βίαιης συμπεριφοράς.

Η βίαιη συμπεριφορά διακρίνεται σε άμεση, δηλαδή σωματική-φυσική βία και σε έμμεση συναισθηματική-ψυχολογική βία. Η τελευταία μπορεί να είναι λεκτική ή μη λεκτική. (Olweus, 1993).

Η σωματική βία στις διαφορετικές εκφάνσεις της αναγνωρίζεται εύκολα και λαμβάνει διάφορες μορφές όπως σπρώξιμο, στρίμωγμα σε γωνία, αγκωνιές, κλωτσιές, δάγκωμα, τράβηγμα μαλλιών, φτύσιμο, τσίμπημα, ανεπιθύμητο άγγιγμα, αρπαγή φαγητού ή χρημάτων, καταστροφή ή αφαίρεση προσωπικών πραγμάτων κλπ. (Bjorkqvist et al, 1992, Bosworth et al, 1999, Smith & Sharp, 1994).

Η λεκτική συναισθηματική βία προσδιορίζεται από διάφορες μορφές όπως απειλή, εκφοβισμό, εξαπάτηση, πειράγματα, φωνές, βρισιές, παρατσούκλια ρατσιστικά και σεξιστικά σχόλια, διαρκή αρνητικά σχόλια, διάδοση

κακόβουλων ιστοριών, σαρκαστικές προσβολές κ.λπ. (Sharp & Smith, 1994, Gray, 2000).

Η μη λεκτική συναισθηματική βία περιλαμβάνει: επίμονο κοίταγμα, γκριμάτσες, ανεπιθύμητες χειρονομίες, απειλητική προβολή με το δάκτυλο, αρνητικά σημειώματα κ.λπ. (Cotterell, 1996).

Η συναισθηματική βία είναι ένα πιο σύνθετο φαινόμενο και συχνά δεν αναγνωρίζεται, σε μακροπρόθεσμο επίπεδο όμως μπορεί να έχει τόσο σοβαρές επιπτώσεις στα παιδιά όσο και η σωματική βία.

Έκταση της βίαιης συμπεριφοράς.

Η βίαιη συμπεριφορά είναι ένα συχνό φαινόμενο στο χώρο του σχολείου. Μια μελέτη στην Ελλάδα το 2000 σε 1372 μαθητές ηλικίας 8-12 ετών έδειξε ότι το 14,7% των παιδιών προσδιορίστηκαν ως θύματα το 6,3% ως θύτες και το 4,8% ως θύτες και θύματα μαζί. (Pateraki & Houndoumadi, 2001). Έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί και σε άλλες χώρες και δείχνουν ότι η βία είναι ένα σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα που διαπερνά τα εθνικά όρια. (O' Moore & Hillery, 1989 Menesini et al, 1997, Hiruta, 1996). Για παράδειγμα μια Βρετανική μελέτη σε παιδιά 8 και 9 ετών έδειξε ότι το 26% υπήρξαν θύματα και το 17% υπήρξαν θύτες. (Stephenson & Smith, 1989).

Παρόλα αυτά συχνά αρνούμαστε να ασχοληθούμε με το πρόβλημα γιατί θεωρούμε ότι: είναι πρόβλημα μικρής έντασης, δεν είναι φαινόμενο πραγματικά επικίνδυνο είναι μέρος της διαδικασίας ωρίμανσης στη και βοηθάει διαμόρφωση του χαρακτήρα ή ακόμη ότι το θύμα «πήγαινε γυρεύοντας».

Χαρακτηριστικά των παιδιών-θύματων.

Τα παιδιά - θύματα διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: τα παθητικά θύματα και τα προκλητικά - επιθετικά θύματα. (Olweus, 1973). Τα παθητικά παιδιά -θύματα είναι συχνά απομονωμένα, συνεσταλμένα, εσωστρεφή, μοναχικά, ανασφαλή, με χαμηλή αυτοεκτίμηση, αισθάνονται αποτυχημένα, ντροπιασμένα, μη ελαστικά και ένοχα. (Olweus, 1992, Schuster, 1996, Bijttebeir & Vertommen, 1998). Στα αρχικά στάδια του εκφοβισμού προσπαθούν απεγνωσμένα να γίνουν αποδεκτά από αυτόν ή αυτούς που τα εκφοβίζουν. Η άρνηση των υπολοίπων να τους αποδεχτούν, παρά τις προσπάθειές τους να γίνουν αρεστοί, αυξάνει τη σύγχυση και την απόγνωση τους. (Olweus, 1992). Πείθονται πως είναι ανεπιθύμητα και ανόητα και σταδιακά απομακρύνονται, δεν έχουν κανένα φίλο. (Sharp & Smith, 1994). Ο φόβος και η έλλειψη αυτοεκτίμησης τα καθιστά ανίκανα να επιτεθούν, να εκδικηθούν και να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους. Συναναστρέφονται καλύτερα με τους ενήλικους παρά με τους συνομηλίκους. (Perren & Alsaker, 1998).

Τα προκλητικά - επιθετικά παιδιά εμφανίζονται ευέξαπτα, ενεργητικά, ανυπόμονα, νευρικά, ανήσυχα, ανασφαλή. Αντιμετωπίζονται ως ενοχλητικά αδέξια, ανώριμα, εκνευριστικά και τα αντιπαθούν οι συνομήλικοί τους αλλά συχνά και οι ενήλικοι συμπεριλαμβανομένων των δασκάλων τους. Προσπαθούν να ανταποδώσουν όσα τους κάνουν και να εκδικηθούν, όταν δέχονται επίθεση, αλλά δεν είναι αποτελεσματικά. Είναι έτοιμα να κατηγορήσουν και να πουν ψέματα. Αυτά τα παιδιά θα προσπαθήσουν να εκφοβίσουν κάποιους πιο αδύναμους από αυτούς. (Hodges & Perry, 1996, Andreou, 2000).

Χαρακτηριστικά των παιδιών- θυτών.

Τα επιθετικά παιδιά περιγράφονται ως ευέξαπτα, ενεργητικά, υπερδραστήρια, οξύθυμα, αντιδραστικά, προκλητικά, έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση, αν και φαίνονται σίγουρα για τον εαυτό τους, διότι κρύβονται πίσω από τη μάσκα της ψευτοπαλληκαριάς. (Andreou, 2000, Olweus, 1993). Φαίνονται αρκετά δημοφιλή, θέλουν να γίνεται το δικό τους, αντιδρούν σε πιεστικές καταστάσεις αυθόρμητα και επιθετικά. (Olweus, 1993, Schwartz, 2000). Είναι ικανά να λειτουργούν χειριστικά με τους άλλους και έχουν έτοιμη απάντηση σε όλα, ικανά να ξεφεύγουν από «μπελάδες» και δύσκολες καταστάσεις λέγοντας ψέματα. (Olweus, 1993). Δεν νιώθουν ντροπή ή τύψεις για τη συμπεριφορά τους και καμία συμπάθεια ή οίκτο για τα θύματά τους. Συνήθως επιμένουν ότι το θύμα τους προκάλεσε. (Olweus, 1993, Greenbaum, 1989).

Ο ρόλος των παρισταμένων παιδιών στα επεισόδια της βίαιης συμπεριφοράς.

Η φύση της αλληλεπίδρασης των επιθετικών παιδιών και των παιδιών-θυμάτων επηρεάζεται από την παρουσία των παρισταμένων παιδιών. Οι παριστάμενοι είναι σχεδόν πάντα παρόντες στα επεισόδια της επιθετικότητας (88%) (Twemlow et al, 1996) και διακρίνονται σε 3 κατηγορίες:

Οι «υπερασπιστές» των παιδιών - θυμάτων, οι οποίοι βοηθούν, υποστηρίζουν, παρηγορούν το θύμα, λένε σε έναν ενήλικο τι συμβαίνει ή ακόμα επιτίθενται είτε λεκτικά είτε σωματικά στα επιθετικά παιδιά. Μπορεί ακόμα να γίνουν φίλοι με το θύμα για να το βοηθήσουν. (Carr, 1994, Salmivalli et al, 1996).

Οι «ενισχυτές» των επιθετικών παιδιών, οι οποίοι ενισχύουν, ενθαρρύνουν και υποκινούν τους θύτες να κάνουν περισσότερα και γελούν με το θύμα. (O' Connell et al, 1999).

Οι «παριστάμενοι - θεατές», οι οποίοι μένουν έξω από την κατάσταση, παρκαμένουν ανενεργοί και συχνά προσποιούνται ότι δεν παρατηρούν τι συμ-

βαίνει. Τα παιδιά αυτά επηρεάζονται με διαφορετικούς τρόπους. Μερικά φοβούνται να συναναστρέφονται με τα θύματα για να μη γίνουν και τα ίδια θύματα. Αισθάνονται συχνά ένοχα που δεν κάνουν περισσότερα να βοηθήσουν τα θύματα. Δεν αναφέρουν τα βίαια επεισόδια στους ενήλικες, μήπως τους κολλήσουν την ετικέτα «καρφί». Νιώθουν ανασφαλή, αβέβαια για το τι κάνουν και ανησυχούν μήπως προκαλέσουν μεγαλύτερα προβλήματα αντιδρώντας με λάθος τρόπο. Μερικά από αυτά τα παιδιά, εντούτοις, παίρνουν ευχαρίστηση και διασκεδάζουν με το να κοιτάνε τη φιλονικία των συνομηλίκων τους. Ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις ενδίδουν στην πίεση των συνομηλίκων τους και συμμετέχουν στις επιθετικές συμπεριφορές. (Hazler, 1996).

Αίτια της βίαιης συμπεριφοράς.

Πολλοί ερευνητές πιστεύουν ότι ένας σημαντικός παράγοντας κινδύνου εμφάνισης της επιθετικής συμπεριφοράς είναι τα φυσικά-σωματικά χαρακτηριστικά των παιδιών- θυμάτων. Μια λιγότερο ελκυστική εμφάνιση, ένα υπέρβαρο σώμα, μια απεχθής έκφραση του προσώπου και η κακή προσωπική υγιεινή αποτελούν παράγοντες κινδύνου για τη θυματοποίηση (West & Sweetling, 1996). Ωστόσο, σύμφωνα με Olweus (1978) η θυματοποίηση είναι γενικά ανεξάρτητη από τα περισσότερα φυσικά χαρακτηριστικά. Κατέδειξε ότι το μόνο φυσικό χαρακτηριστικό σχετικό με τη θυματοποίηση είναι η σωματική δύναμη. Τα πιο αδύναμα παιδιά είναι πιθανότερο να είναι θύματα και τα επιθετικά παιδιά να είναι ισχυρότερα από τα θύματά τους.

Οι κυριότεροι παράγοντες εμφάνισης της βίαιης συμπεριφοράς είναι οι οικογενειακοί. Τα επιθετικά παιδιά συχνά προέρχονται από «εχθρικά οικογενειακά περιβάλλοντα» και από δυσλειτουργικές οικογένειες. (Ballard et al, 1999, Argenbright & Edgell, 1999).

Τα επιθετικά παιδιά προέρχονται από στίπια όπου οι γονείς χρησιμοποιούν τιμωρητικές τεχνικές πειθαρχίας. (Loeber & Dishion, 1983). Η τιμωρία σε αυτά είναι συχνά σωματική, ενώ οι προσβολές, οι ταπεινώσεις, ο σαρκασμός, η αρνητική κριτική είναι περισσότερο ο κανόνας παρά η εξαίρεση. Οι μικρές και ασήμαντες παραβιάσεις μπορούν να οδηγήσουν είτε λεκτικά είτε σωματικά σε βίαιη υπερβολική αντίδραση από τον ένα ή τους δύο γονείς και μετά το παιδί αφήνεται χωρίς έλεγχο για μεγάλο χρονικό διάστημα. (Greenbaum et al, 1989). Τα επιθετικά παιδιά σπάνια ελέγχονται για το μέρος όπου πιθανόν βρίσκονται ή για τι δραστηριότητές τους και σπάνια ελέγχονται για τις αντικοινωνικές τους συμπεριφορές. (Roberts, 1988).

Συχνά οι γονείς διδάσκουν στα παιδιά τους να εκδικηθούν ακόμη και όταν υπάρχει ελάχιστη πρόκληση και υποστηρίζουν τη συμπεριφορά των παιδιών τους. (Floyd, 1985, Greenbaum, 1988). Στα στίπια των επιθετικών παι-

διών παρατηρείται έλλειψη οικογενειακής συνοχής, ζεστασιάς, φροντίδας, επαίνου και ηθικών αξιών. (Olweus, 1980, Bullach, 2000). Από αυτό το οικογενειακό περιβάλλον προκύπτει μια προσωπικότητα που θεωρεί ότι ο εκφοβισμός και η ωμή βία είναι οι τρόποι που θα αντιμετωπιστούν τα εμπόδια και οι δυσκολίες της ζωής. (Ross, 1996).

Τα στοιχεία προτείνουν ότι η επιθετική συμπεριφορά υπάρχει «μεταξύ γενεών» και ότι στο σχολείο τα επιθετικά παιδιά είναι θύματα των πράξεων ή μάρτυρες στην επιθετικότητα μεταξύ άλλων οικογενειακών μελών στο σπίτι (Floyd 1985).

Αξίζει να σημειωθεί κοντά στους οικογενειακούς παράγοντες ότι σαν γονείς και ως κοινωνία εκπαιδεύουμε τα αγόρια ώστε να είναι φαινομενικά πιο επιθετικά από τα κορίτσια. Η Lane (1989) πρότεινε ότι η κοινωνία ανέχεται την επιθετική συμπεριφορά από τα αγόρια επειδή μπορεί να υπάρξει κάποια αμφιθυμία σχετικά με τις τοποθετήσεις της δύναμης και της ανδροπρέπειας. Ο πολιτισμός μας θεωρεί ότι η επιθετικότητα είναι ένα φυσιολογικό αρσενικό γνώρισμα και έτσι τα αγόρια ενθαρρύνονται να είναι επιθετικά. Γι' αυτό και τα αγόρια παρουσιάζουν άμεση φυσική επιθετική συμπεριφορά, ενώ τα κορίτσια έμμεση.

Σπουδαίοι, επίσης, παράγοντες κινδύνου εμφάνισης της επιθετικότητας είναι οι περιβαλλοντικοί που είναι οι όμοιες σχέσεις, οι δάσκαλοι, οι σχολικές μεταβλητές (δηλαδή το σχολικό μέγεθος της τάξης και ο τύπος του σχολείου) και η φυλετική σύνθεση (ρατσισμός). Από τη μια η έλλειψη φιλικών σχέσεων με τους συνομήλικους απομονώνει το άτομο και αισθάνεται περιωρισποιημένο (Randal 1995) και έτσι γίνεται εύκολα στόχος των αρνητικών ενεργειών των επιθετικών παιδιών και από την άλλη οι αρνητικές όμοιες επιρροές, δηλαδή οι μη καλές σχέσεις μεταξύ των συνομηλίκων μπορούν να οδηγήσουν σε βίαιες επιθετικές συμπεριφορές.

Κατά δεύτερο λόγο, η μη σωστή ικανότητα της διδασκαλίας από τους δασκάλους, η αδιαφορία για τους μαθητές και ο μη σωστός έλεγχος των δασκάλων οδηγεί στην εμφάνιση της επιθετικότητας (Smith 1990).

Τρίτον, ο σχολικός πληθυσμός, το μέγεθος της τάξης και ο τύπος του σχολείου (αγροτικό, προαστιακό, αστικό) σύμφωνα με μια εθνική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Αμερική είναι παράγοντες κινδύνου εμφάνισης της επιθετικότητας. Οι μαθητές στα πληθυσμιακά μεγαλύτερα (αστικά) σχολεία είναι πιθανότερο να παρουσιάσουν επιθετική συμπεριφορά απ' ό,τι οι μαθητές στα πληθυσμιακά μικρότερα (αγροτικά) σχολεία (American Psychological Association, 1993).

Κατά τέταρτο λόγο, στην κατηγορία των περιβαλλοντικών παραγόντων ανήκει η φυλετική σύνθεση (το εθνικό μείγμα). Εκείνα τα παιδιά που ίσως λαμβάνουν το μικρότερο στην κοινωνία είναι εκείνα που προσδιορίζονται από τη φυλή ως διαφορετικά από την πλειοψηφία (Besag 1989) και ανήκουν σε μια διαφορετική φυλετική ή εθνική ομάδα από την πλειοψηφία, είναι περισσότερο πιθανό να είναι θύματα. Ο Mellor (1999) αναφέρει ότι ο ρατσισμός είναι μια σημαντική αιτία της εμφάνισης της επιθετικής συμπεριφοράς και ότι ως ομάδα τα παιδιά της μειονότητας είναι πολύ πιθανό να είναι θύματα.

Τέλος οι πολιτιστικές επιρροές όπως ο αντίκτυπος της βίας των παιδιών στην τηλεόραση, οι κινηματογραφικές ταινίες και τα παιχνίδια βίας των βίντεο και των ηλεκτρονικών υπολογιστών οδηγούν σε βίαιες συμπεριφορές (Heinrichs in press).

Τα παιδιά μαθαίνουν από τα πρότυπα ρόλου, συμπεριλαμβανομένων των ενήλικων και συνομηλίκων, να χρησιμοποιούν επιθετικά μέσα για να πετύχουν τους στόχους τους.

Παρεμβάσεις για την αντιμετώπιση τη βίαιης συμπεριφοράς.

Η βία, σωματική ή συναισθηματική, συνδέεται με τη μυστικότητα. Σχεδόν πάντα υπάρχει ένα κώδικας μυστικότητας στον οποίο εμμένει κυρίως το θύμα. Οι θύτες εξαρτώνται από τον κώδικα σιωπής για την επιτυχία. Το στάσιμο του κώδικα σιωπής είναι ένα μεγάλο βήμα για την πρόληψη και την αντιμετώπιση του προβλήματος.

Σημαντικό ρόλο ακόμα για τη μείωση των βίαιων συμπεριφορών παίζουν οι παριστάμενοι. Οι θύτες συχνά χρειάζονται τη βοήθεια και τη συνενοχή των περισταμένων. Οι παριστάμενοι πρέπει να ενθαρρύνονται να συμπαραστέκονται στα θύματα, να αναφέρουν όταν βλέπουν ή ακούνε κάτι που θα μπορούσε να είναι επικίνδυνο και να περιλαμβάνουν όλους τους συνομηλίκους στις δραστηριότητές τους (Olweus, 1994).

Οι θύτες εξαρτώνται από την αίσθηση δύναμης που έχουν και ψάχνουν για σημάδια αδυναμίας και παραδόσης. Μια σθεναρή άρνηση μπορεί να αποτρέψει το περιστατικό.

Έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά με υψηλή αυτοεκτίμηση έχουν μικρότερες πιθανότητες να αναμειχθούν σε περιστατικά βίαιης συμπεριφοράς είτε ως θύτες είτε ως θύματα. Η αυτοεκτίμηση τα καθιστά ικανότερα να αντισταθούν στις πιέσεις και να προστατεύσουν τον εαυτό τους, αλλά και να μην επιλέγουν να επιλύουν τις διαφωνίες τους μέσα από τη σύγκρουση.

Τα σχολεία θα πρέπει να εκπαιδεύσουν τους μθητές τους ενισχύοντας τις προσωπικές και κοινωνικές τους δεξιότητες, αυξάνοντας την αυτοεκτίμηση, την αυτογνωσία, προωθώντας την αξία του εαυτού, την κατανόηση

και αναγνώριση των συναισθημάτων των άλλων, έτσι ώστε τα παιδιά να προβλέπουν τις συνέπειες των προσωπικών τους πράξεων, να είναι ήρεμα, να ελέγχουν το θυμό, να σκέφτονται πριν να ενεργήσουν και να αντικαταστήσουν την επιθετικότητα με τη θετική συμπεριφορά. (Dubow et al, 1987, Lochman, 1992, Cowie, 1995).

Επίσης, είναι ανάγκη τα παιδιά να καταλαβαίνουν και να χρησιμοποιούν διαδικασίες της ομάδας, να συμπεριφέρονται συνεταιριστικά, να παγιοποιούν τις σχέσεις τους με τους συνομήλικούς τους (Foot, Morgan & Shute 1990, Hertz-Lazarowitz & Miller, 1992) και να ρεπιλέγουν θετικά πρότυπα ρόλου.

Τέλος τα επεισόδια βίας είναι δυσκολότερο να συμβούν σε ένα σχολείο που έχει αναγνωρίσει το πρόβλημα και υπάρχει πάγια τακτική αντιμετώπισης. Η συνειδητοποίηση και η συμμετοχή των ενηλίκων, η έρευνα με ερωτηματολόγια, η αποτελεσματική επίβλεψη κατά τη διάρκεια των διαλειμάτων, οι κανόνες στην τάξη ενάντια στην επιθετική συμπεριφορά, η ενθάρρυνση των θυμάτων και των παρισταμένων να σπάσουν τον κώδικα σιωπής, οι συζητήσεις με τους μαθητές, οι σοβαρές συζητήσεις με τους γονείς των ανामειγμένων μαθητών κρίνονται ιδιαίτερα σημαντικά στην εξάλειψη της βίας. Άλλωστε ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κάθε ατόμου στο σχολείο πρέπει να είναι κύριο μέλημα όλων.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- American Psychological Association. Violence and Youth: Psychology's Response, Volume 1: Summary Report of the American Psychological Association Commission on Violence and Youth. Washington, DC: American Psychological Association; 1993:42.
- Andreou, E. (2000). Bully/victim problems and their association with psychological constructs in 8 to 12 year-old Greek school children. *Aggressive Behaviour*, 26, 49-56.
- Argenbright, G. C., & Edgell, L. A. (1999). Taking a stand against bullying behaviour: Helping to make our schools safer for all children. Unpublished manuscript, Chesterfield County Public Schools, Richmond, VA.
- Ballard, Mary; Tucky Argus; and Theodore P. Remley, Jr. Bullying and School Violence: A Proposed Prevention Program. *NASSP Bulletin* (May 1999): 38-47.
- Besag, V. (1989). *Bullies and Victims in Schools*. Milton Keynes: Open University Press.

- Bijttebeir, & Vertommen, H. (1998). Coping with peer arguments in school-age children with bully/victim problems. *British Journal of Educational Psychology*, 68, 387-94.
- Bjorkqvist, K., Lagerspetz, K. and Kaukiainen, A. (1992). "Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression", *Aggressive Behavior*, 18, 117-27.
- Bosworth, K., Espelage, D. L., & Simon, T. R. (1999). Factors associated with bullying behavior in middle school students. *Journal of Early Adolescence*, 19, 341-62.
- Bullach, C. R. 2000. External factors that affect bullying behaviour. Paper presented at the Eastern Educational Research Association at Clearwater, FL, 17 February.
- Carr, R. (1994). Peer helping in Canada. *Peer Counselling Journal*, 11, 6-9.
- Cowie, H. (1995). Cooperative group work: A perspective from the UK. *International Journal of Educational Research*, 23, 227-38.
- Dubow, E. F., Huesmann, L. R., & Eron, L. D. (1987). Mitigating aggression and promoting pro-social behaviour in aggressive elementary schoolboys. *Behaviour Research and Therapy*, 25, 527-31.
- Farrington, D. P. (1993). Understanding and preventing bullying. In: TONRY, M. and NORRIS, N. (Eds) *Crime and Justice: An Annual Review of Research*. Chicago: University of Chicago Press, Vol. 17, pp. 381-458.
- Floyd, N. M. (1985). "Pick on somebody your own size?" Controlling victimization. *The Pointer*, 29, 917.
- Greenbaum, S. (1988) *School bully and victimization (Resource Paper)*. Malibu, CA: National School Safety Center.
- Greenbaum, S., Turner, B., & Stephens, R. (1989). *Set straight on bullies*. Malibu, CA: National School Safety Center.
- Hazler, R. J. (1996). Bystanders: An overlooked factor in peer on peer abuse. *The Journal for the Professional Counselor*, 11, 11-12.
- Heinrichs, R. (in press). *Perfect targets: Bullying and Asperger syndrome*. Shawnee Mission, KS: Autism Asperger Publishing.
- Hertz-Lazarowitz, R., & Miller, N. (1992). *Interaction in cooperative groups: Theoretical anatomy of group learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hiruta, G. (1996). *School bullying in Japan*. Unpublished manuscript, Fukushima University at Fukushima City, Japan.
- Hodges, E. V., & Perry, D. G. (1996). Victims of peer abuse: An overview. *Journal of Emotional and Behavioural Problems*, 1(1), 23-28.

- Lane, D. A. (1989). Bullying in school. *School Psychology International*, 10, 211-15.
- Lochman, J. E. (1992). Cognitive-behavioural intervention with aggressive boys: Three-year follow-up and prevention effects. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60, 426-32.
- Loeber, R., & Dishion, T. (1983). Early predictors of male delinquency: A review. *Psychological Bulletin*, 94, 68-99.
- Mellor, A. (1999). "Scotland". In: SMITH, P., MORITA, Y., JUNGER-TAS, J. OLWEUS, D. CATALANO, R. and SLEE, P. (Eds), *The Nature of school Bullying: A cross national perspective*. London: Routledge.
- Menesini, E., Eslea, M., Smith, P. K., & Genta, M. L. (1997). Cross-national comparison of children's attitudes.
- O'Connell, P., Pepler, D., & Craig, W. (1999). Peer involvement in bullying: Insights and challenges for intervention. *Journal of Adolescence*, 22, 437-52.
- Olweus, D. (1973). Personality and aggression. In J. K. Coie & D. D. Jensen (Eds.), *Nebraska symposium on motivation, 1972* (pp. 261-321). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. New York: Wiley.
- Olweus, D. (1980). Familial and temperamental determinants of aggressive behaviour in adolescent boys: A causal analysis. *Developmental Psychology*, 16, 644-60.
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among school children. Basic facts and effects of a school-based intervention program. In D. Pepler & K. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression*. (pp. 411-448). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Olweus, D. (1992). Bullying among school children: Intervention and prevention. In R. De V. Peters, R. J. McMahon, & V. L. Quinsey (Eds.), *Aggression and violence throughout the life span* (pp. 100-125). Newbury Park, CA: Sage.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at School. What we and know we can do?* (Oxford, Blackwell).
- Olweus, D. (1994). Bullying at school: Long-term outcomes for the victims and an effective school-based intervention program. In L. R. Huesmann (Eds.), *Aggressive behaviour: Current Perspectives* (pp. 97-130). New York: Wiley.

- O'Moore, A. M., & Hillery, B. (1989). Bullying in Dublin schols Irish Journal of Psychology, 10, 426-41.
- Pateraki, L. & Houndoumadi, A. (in press) Bullying among primary school children in Athens Greece, Educational Psychology.
- Perren, S. & Alsaker, F. (1998). Friendship and popularity status of children involved in bully/victim problems in kindergarten, poster / workshop presented at the 15th Biennial ISSBD Meeting, Berne, July.
- Randal, P. (1995). A factor study on the attitudes of children to bullying, Educational Psychology in Practice, 11, pp. 22-26.
- Rigby, K. (1997). Attitudes and beliefs about bullying among Australian school children. Irish Journal of Psychology, 18, 202-20.
- Roberts, M. (1988 February). School yard menace. Psychology Today, pp. 53-56.
- Ross, D. M. (1996). Childhood bullying and teasing: What school personnel, other professionals, and parents can do. Alexandria, VA: American Counselling Association.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Bjorkvist, K., Osterman, K., & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: participant roles and their relations to social status within the group. Aggressive Behaviour, 22, 1-15.
- Schuster, B. (1996). Rejection, exclusion, and harassment at work and in schools: an intergration of results from research on mobbing, bullying and peer rejection. European Psychologist, 1, 293-317.
- Schwartz, D. (2000). Subtypes of victims and aggressors in children's peer groups. Journal of Abnormal Child Psychology, 28 (2), 181-192.
- Sharp, S., & Smith, P. K. (1994). (Eds.), Tackling bullying in your school: Practical handbook for teachers. Nrw York: Routledge.
- Smith, C. J. (1990). Analysing classroom organization. In: SCHERER, M., GERSCH I. and FRY ,L. (Eds) Meeting Disruptive Behaviour. London: Routledge.
- Smith, P. K. and Sharp, S. (1994). (Eds), School Bullying: Insights and Perspectives. London: Routlrdge.
- Stephenson, P., & Smith, D. (1989). Bullying in the junior school. In: D. P. Tattum & D. A. Lane (Eds), Bullying in Schools (pp. 45-57). London: Trentham.
- Twemlow, S., Sacco, F., & Williams, P. (1996). A clinical and interactional perspective on the bully-bystander relationship. Bulletin of the Menninger Clinic, 60, 297-313.
- West, P. and Sweeting, H. (1996). Background, Rationale and Design of the Wesr of Scotland 11 to 16 Study, Glasgow: MRC Medical Sociology Unit Working Paper No 52.